RAPPORT

Enkätundersökning om kommunernas arbete mot undernäring hos äldre 2024

Nollvisionen för undernäring hos äldre

Innehåll

Bakgrund och genomförande 3
Del 1 - Mätning och identifiering av undernäring hos äldre 4
Del 2 – Kostnader 5
Del 3 – Rutiner och samarbeten kring undernäring 7
Del 4 – Livsmedelsverkets riktlinjer 9
Del 5 – Socialstyrelsens kunskapsstöd 11
Del 6 – Utmaningar och goda exempel 12
Sammanfattning 14

Bakgrund och genomförande

Om Nollvisionen för undernäring hos äldre

Nollvisionen för undernäring hos äldre (framöver benämnt ”Nollvisionen”) är ett initiativ där privata företag, akademi, myndigheter, kommuner och ideella organisationer arbetar tillsammans för att åstadkomma en systemförändring som ska förebygga undernäringen hos äldre. Satsningen leds av Livsmedelsakademin och finansieras av Vinnova.

Om kommunenkäten

En svårighet i arbetet med Nollvisionen är att det saknas nationell statistik och information om omfattningen av undernäring hos äldre att utgå ifrån. Vi har också sett ett behov av att ta reda på hur kommunerna arbetar med frågan och vilka utmaningar de har. Under våren 2022 utformade vi därför en kommunenkät med syfte att ta reda på hur stort problemet är och hur arbetet mot undernäring fungerar i hela landet. Under våren 2024 skickade vi ut samma enkät igen, endast frågorna från Livsmedelsverket och Socialstyrelsen skiljer sig. Syftet var att undersöka om det går att se någon förändring.

Tillvägagångssätt

Enkäten skickades till alla Sveriges 290 kommuner via registratorn (kommunernas kontaktmejl), riktad till personer med övergripande insyn i mat och måltid inom omsorgen och hemtjänsten, till exempel avdelningschef för äldreomsorgen eller måltidschef. Förfrågan skickades ut första gången 3 juni 2024, följt av påminnelser fram till och med 2 juli. Deadline för svar sattes till 9 juli, men några eftersläntrande svar togs emot även efter sommaren.

Respondenter

Vi har tagit emot 197 svar från 175 kommuner, vilket innebär att vi fått svar från 60,3 % av Sveriges kommuner, från Kiruna i norr till Trelleborg i söder. Denna svarsfrekvens är tillräcklig för att resultaten ska kunna ge en fingervisning om det nationella läget.

Ett par kommuner har skickat in flera svar och dessa har alla tagits med i slutresultatet. Några av svaren har sammanställts av flera personer tillsammans. Respondenterna har angett följande titlar:

- 54 chefer
- 114 MAS/sjuksköterskor
- 21 dietister
- 3 jobbar inom kost/måltid
- 5 verksamhets-/kvalitets- /måltidsutvecklare
- 9 respondenter har inte angett någon titel

Rapportens struktur

Enkäten var indelad i sex delar och resultatet redovisas fråga för fråga, med diagram där det är relevant. Analys och kommentarer är gjorda av Nollvisionen.

Del 1 - Mätning och identifiering av undernäring hos äldre

Har ni statistik på hur stor andel äldre, inom respektive boende i er kommun, som är undernärda eller i riskzonen för undernäring?

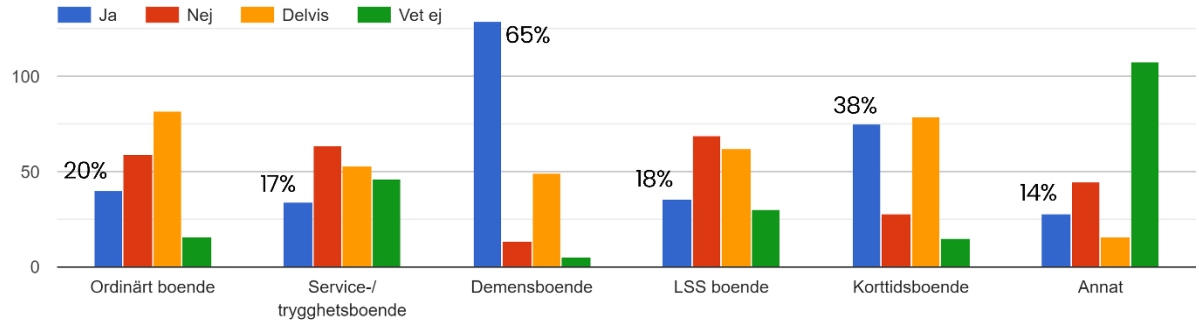

Ungefär två tredjedelar av kommunerna vet hur stor andel av de boende på demensboende som är undernärda eller riskerar att bli, därefter kommer statistik för korttidsboende på 38 %. Däremot är det endast 20 % som har motsvarande statistik för ordinärt boende och 17 % för service-/trygghetsboende.

I jämförelse med 2022

Det syns inga stora skillnader jämfört med enkätsvaren från 2022 när det kommer till att föra statistik, om något så är det totalt sett något färre procent som 2024 har statistik på förekomsten av undernäring.

Vi kan alltså fortfarande konstatera att det inte finns någon tillförlitlig statistik över hur många undernärda äldre det finns totalt i Sverige.

Hur mäter ni förekomsten av risk för undernäring hos äldre i er kommun?

197 svar

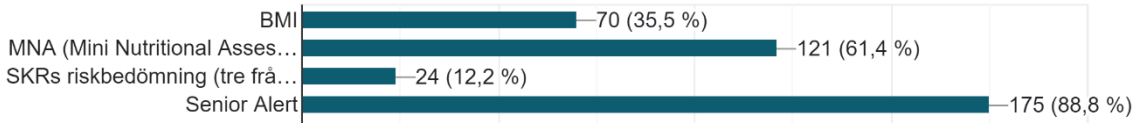

Av dem som för statistik, använder sig de flesta av Senior Alert. Utöver det används också MNA (Mini Nutritional Assesment), BMI och/eller SKRs riskbedömning. Resultaten skiljer sig endast några tiondelar mot hur kommunerna svarade 2022.

Om ni mäter förekomsten av risk för undernäring, har ni statistiken uppdelad utifrån någon/några av dessa demografiska variabler?
143 svar

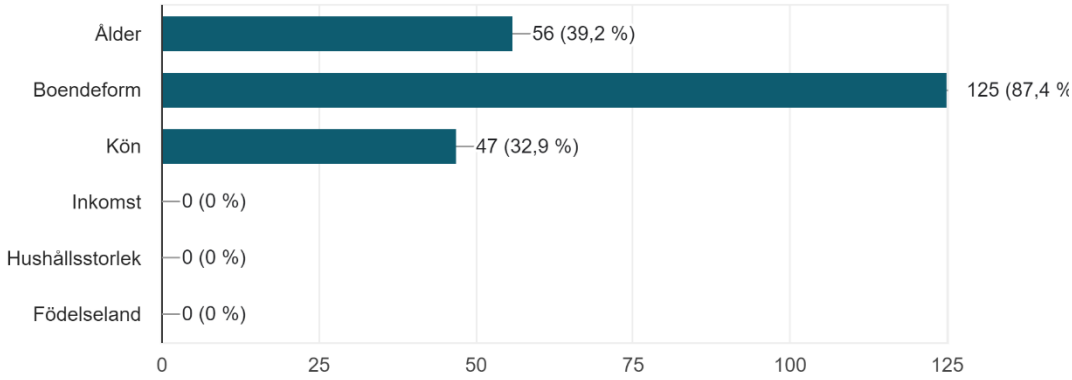

Den statistik som finns i kommunerna går sällan att analysera ur ett jämställdhetsperspektiv, eftersom demografiska variabler utöver boendeform inte finns i underlaget. Jämfört med 2022 kan vi se att något fler angett att de har statistik uppdelat efter boendeform och kön i år.

2022 genomförde Nollvisionen en undersökning av seniorers behov och önskemål kring mat och måltid. Resultaten visar att skillnaden i exempelvis livskvalitet och aptit är stor mellan olika demografiska grupper. Det hade därför varit befogat för kommunerna att ha mer information om sina seniorer, för att kunna erbjuda rätt insatser. Rapporten från enkäten finns här: https://www.nollundernaring.se/arkiv/aldres-individuella-behov-och-onskemal/.

Del 2 – Kostnader

Vet ni hur stora kostnader undernäring hos äldre ger upphov till i er kommun?
197 svar

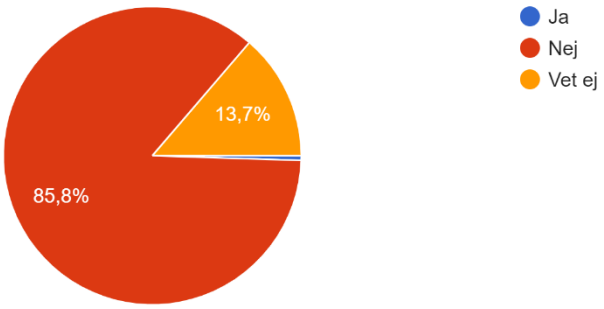

Endast en kommun (0,5 %) anger att de vet hur mycket kostnader undernäring hos äldre ger upphov till. Det som ingår i deras beräkning är behovet av näringsprodukter.

Vi vet att undernäring ger upphov till betydligt fler kostnader, som till exempel större omsorgsbehov, längre sjukhusvistelser, fler fallskador och svårläkta sår. Ingen av respondenterna har räknat på dessa kostnader kopplat till undernäring, men många av dem efterfrågar sådana beräkningar.

Arbetar ni med förebyggande insatser mot undernäring i er kommun?
197 svar

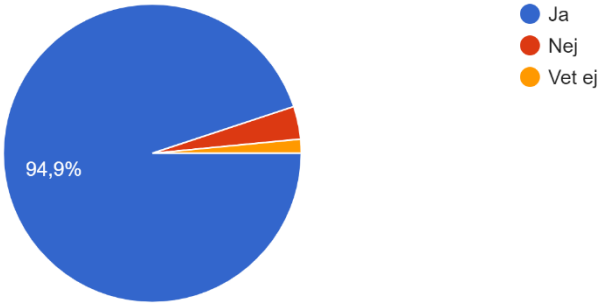

Nästan alla kommuner (94,9 %) arbetar med förebyggande insatser mot undernäring. Mellan svaren vi fick in 2024 respektive 2022 skiljer det sig endast några tiondelars procent. Vilka rutiner kommunerna har varierar, men riskbedömningar är vanligt och många använder sig av Senior Alert eller MNA.

Vet ni hur mycket de förebyggande insatserna mot undernäring kostar?
193 svar

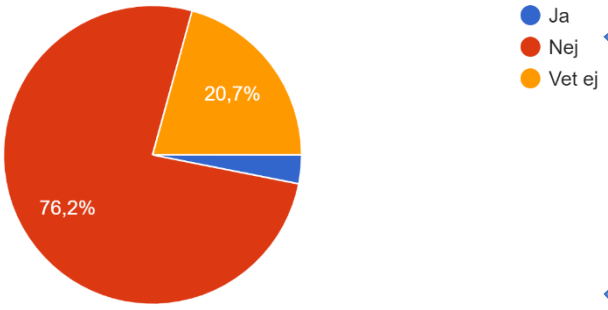

Matdistribution troligen. Dock finns beräkningar att om dessa tas bort skulle hemtjänst-insatserna som krävs istället kosta mer.

Utbildning i kost och måltidssituation för all omsorgspersonal. Utbildningen ges av vår kostchef som tagit fram den tillsammans med MAS och chefer.

94,9 % av kommunerna jobbar alltså förebyggande, men bara 6 kommuner (3,1 %) vet hur mycket deras förebyggande insatser mot undernäring faktiskt kostar. Jämfört med 2022 har andelen som svarat nej på frågan faktiskt gått upp ca 10 procentenheter, från 66,9 till 76,2 %, det är alltså ännu fler nu som inte vet vad deras insatser kostar.

Vi har trots det fått in 52 svar där man gett exempel på insatser som kostar, vilket i fallande ordning är: näringsdryck/-tillskott, personal/tid, utbildning och måltidsservice. Många av kommentarerna indikerar att de anser att ett förebyggande arbetssätt är kostnadseffektivt.

Del 3 – Rutiner och samarbeten kring undernäring

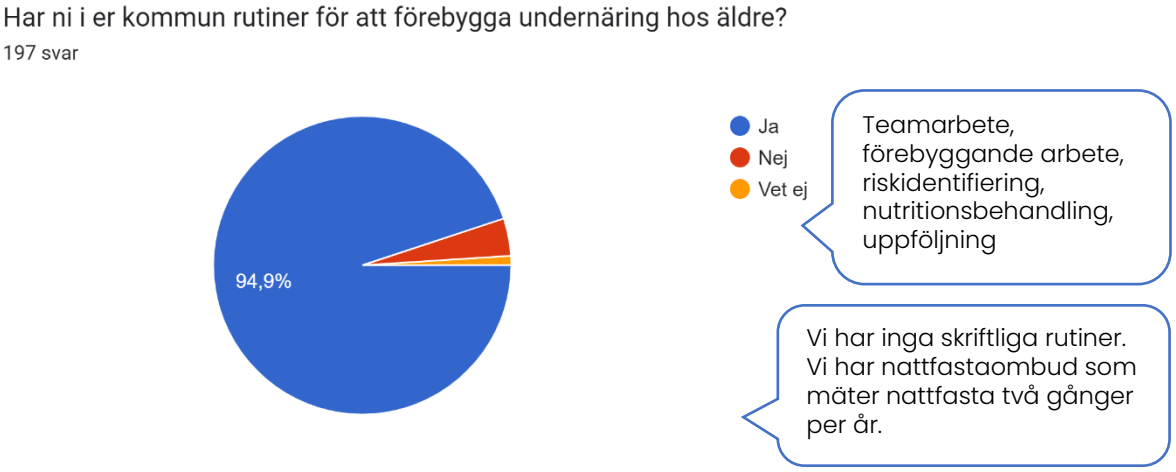

Lika många som svarade att de arbetar förebyggande mot undernäring uppger också att de har rutiner för det. Det var dock åtta respondenter som svarade nej på denna fråga i år, jämfört med endast tre 2022, trots att Socialstyrelsen stärkte kravet i sina föreskrifter och allmänna råd som började gälla 1 november 2022 (HSLF-FS 2022:49). Det framgår även i enkätsvaren att många inte har tid för att prioritera och följa sina rutiner. Flera säger också att rutiner ofta tagits fram, men sedan inte följs upp eller kontrolleras.

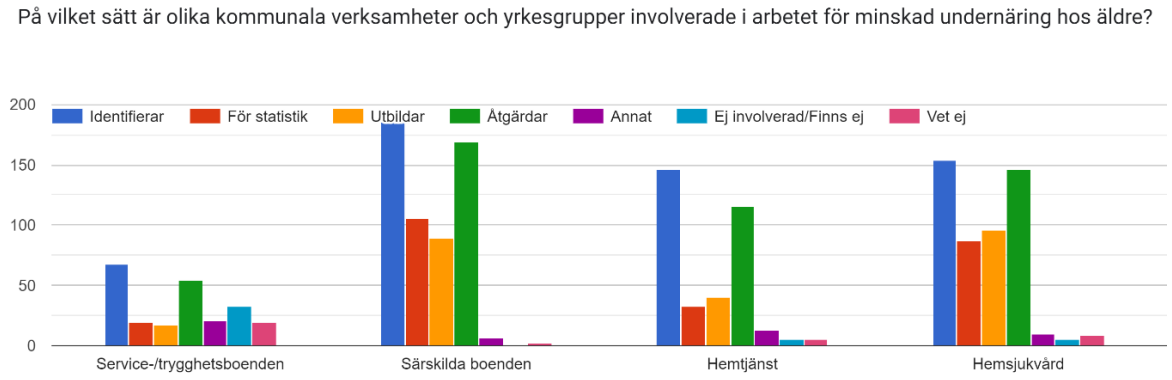

Inom kommunerna är det personalen på de kommunala boendena, inom hemtjänsten och hemsjukvården som oftast identifierar och åtgärdar undernäring hos äldre, och det såg ut på samma sätt 2022.

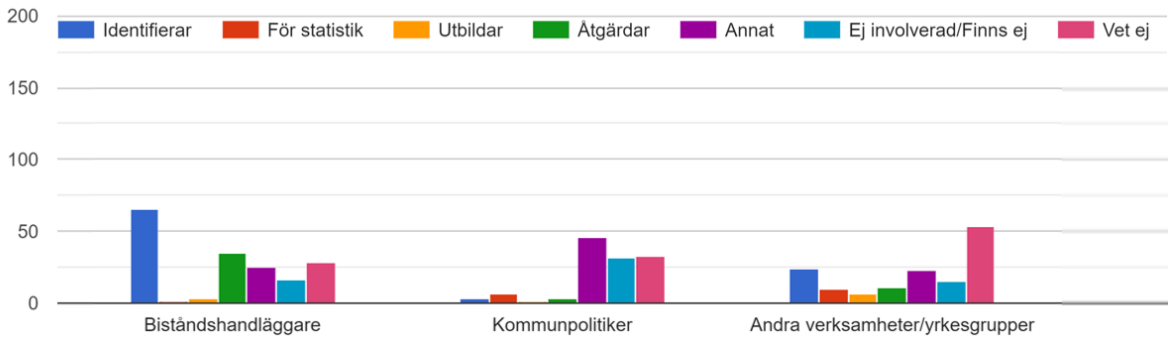

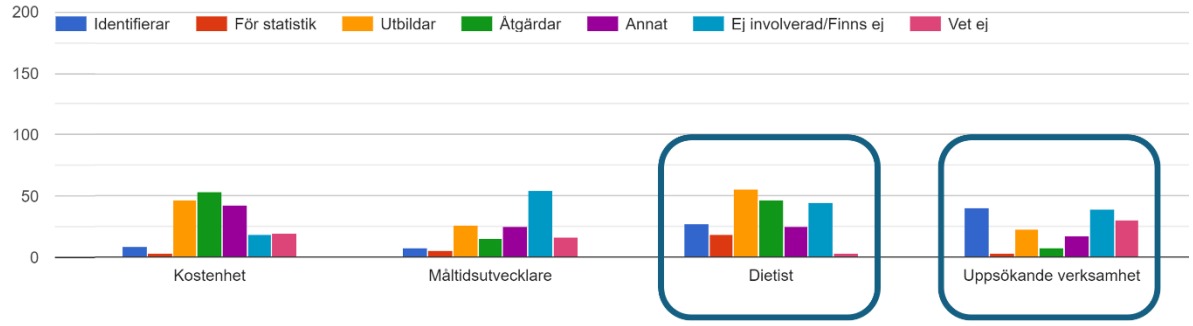

När det kommer till yrkesgrupper har vi valt att uppmärksamma tillgången till dietist. I enkäten uppger 56 respondenter (28,4 %) att en dietist är involverad i utbildning och 47 (23,8 %) svarar att de är med och åtgärdar undernäring. 45 respondenter (22,8 %) uppger att det inte är någon dietist involverad i arbetet mot undernäring alls. Tillgången till nutritionskompetens ser alltså väldigt olika ut mellan olika kommuner i landet.

Enligt en rapport[1] från Dietisternas Riksförbund och Naturvetarna 2024 har endast 20 % av kommunerna en dietist anställd. I samma rapport anger Medicinskt ansvarig sjuksköterska i 65 % av kommunerna att nutritionskompetensen är för låg. Detta är en viktig insikt och kompetensen måste höjas rejält.

För de kommuner som har någon uppsökande verksamhet är den vanligaste insatsen identifiering. Endast 40 respondenter (20,3 %) uppger att de har uppsökande verksamhet som bidrar med detta. Att så många kommuner saknar uppsökande verksamhet innebär med största sannolikhet att äldre med risk för undernäring om bor i ordinärt boende inte identifieras förrän de har så stora omsorgsbehov att de behöver hemtjänst eller plats på kommunalt boende. Här finns en stor besparingspotential för omsorgen, genom att arbeta mer förebyggande.

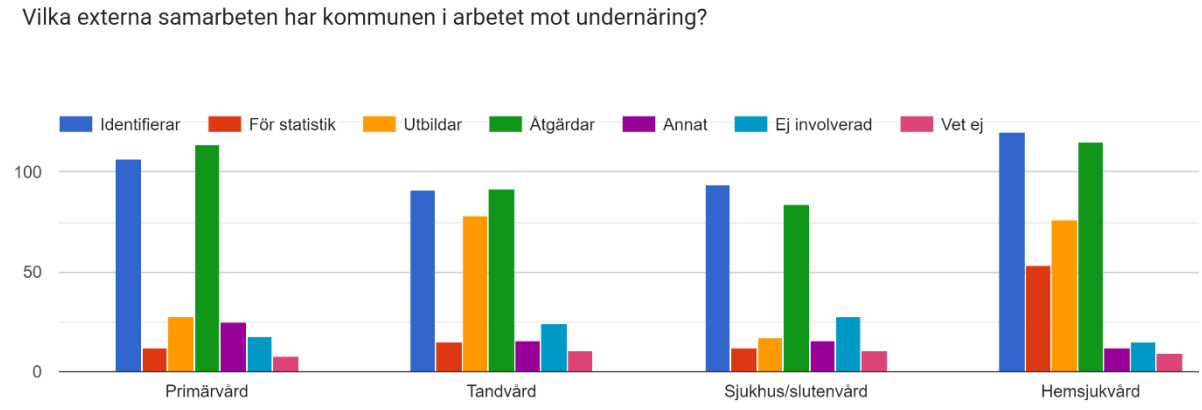

[1] https://drf.nu/wp-content/uploads/2024/09/Bristen-pa-nutritionskompetens-i-Sveriges-kommuner-drabbar-aldre-och-funktionsnedsatta.pdf

När det gäller **externa** samarbetspartner kan vi se att ungefär hälften av kommunerna samarbetar med primärvård, tandvård, sjukhus och/eller hemsjukvård för att identifiera och åtgärda undernäring. Siffrorna var liknande 2022.

Den pågående omställningen till god och nära vård[2] kommer förmodligen öka samarbetet ytterligare, och skapa en mer personcentrerad vård för äldre i risk för undernäring.

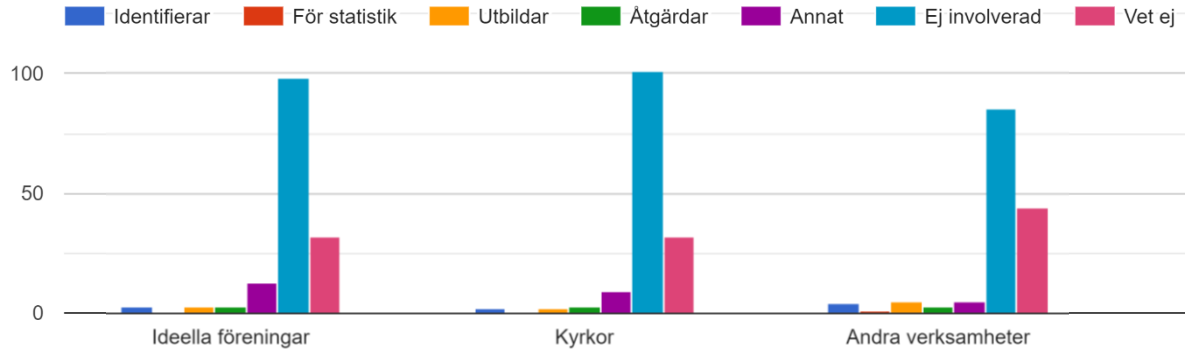

Det är endast ett fåtal kommuner som tar hjälp av verksamheter utanför de kommunala och regionala organisationerna i arbetet mot undernäring. Här ser vi en outnyttjad potential som skulle kunna stötta upp med generella insatser, som exempelvis att informera om vad som är bra mat för äldre, erbjuda social samvaro kring måltid, eller hjälpa till med tidig identifiering.

Del 4 – Livsmedelsverkets riktlinjer

På vilket sätt är Livsmedelsverkets riktlinjer ett stöd i er verksamhet?

- Grund för mat- nutritions- och måltidspolicy samt framtagande av rutiner
- Används i utbildning av personer
- Används av kost- vård- och omsorgspersonal för att skapa samsyn
- Används för att förbättra måltiden – både maten och måltidssituationen
- Används för att förebygga undernäring på verksamhet
- Används för att ge förebyggande råd till friska i ordinärt boende
- Används i samtal med brukare/patient och anhöriga
- Används för att bedriva projekt och utveckling

Generellt uppger man att det är bra med nationella riktlinjer att luta sig mot. I svaren lyfts också att det känns tryggt att vända sig till Livsmedelsverkets material för att säkerställa att arbetet grundar sig på evidensbaserad kunskap. Främst uppges att kostenheten och kockar använder sig av material från Livsmedelsverket och att färre på värd- och omsorgssidan tar del av det.

[2] https://www.socialstyrelsen.se/kunskapsstod-och-regler/omraden/god-och-nara-vard/

Hur skulle Livsmedelsverket som myndighet kunna erbjuda ännu bättre stöd för ert arbete mot undernäring hos äldre?

Utbildning och stöd för personal

Ett genomgående problem många beskriver är att säkra kompetensen hos personalen. Det är ofta hög personalomsättning vilket gör att det inte räcker med en gemensam utbildningsperiod eftersom ny personal tillkommer efter ett tag. Många kommuner har också svårt att skapa tillfällen för personalutbildningar, eftersom det ofta saknas resurser och vikarier för att täcka upp i verksamheten. Därför efterfrågas digitala mikroutbildningar, gärna i videoformat med inriktning på yrkesgrupp eller arbetsplats. Man efterfrågar också fysiskt material som checklistor och broschyrer att ha på plats i verksamheten.

Utbildning och stöd för äldre

Många kommuner lyfter att kunskapen hos de äldre själva är låg, när det kommer till nutrition och undernäring. Ett specifikt förslag är att Livsmedelsverket skulle skicka ut förebyggande information med råd om hälsosamma matvanor till alla som är 65+. Även här efterfrågas digitala utbildningar. Information efterfrågas på flera språk, med bildstöd, samt anpassat för personer med kognitiv svikt.

Verktyg

Konkreta verktyg som efterfrågas är:

- Räkneexempel och kostnadskalkyler för undernäring jämfört med förebyggande insatser
- Mätverktyg för dygnsfasta
- Mätverktyg för utvärdering av måltidsmiljö
- Mätinstrument för att kontrollera hur råden i måltidsmodellen efterföljs
- Hjälp med energiberäkning av kost
- Stöd i bedömning av stöd under måltid
- Recept
- En app där allt finns samlat som är enkel att använda i verksamheten

Tydligare krav och riktlinjer

Många vill se fler och tydligare krav på kommunernas arbete mot undernäring. Ett specifikt förslag är att göra Nationella riktlinjer för måltider i äldreomsorgen till föreskrift och att efterfråga årlig statistik om undernäring från kommunerna. Statsbidrag riktat mot nutritionsarbete efterfrågas också.

Samarbete

Livsmedelsverket får flera tips från kommunerna om utökad samverkan. Ett förslag är att tillsammans med Socialstyrelsen ta fram en nationell kostutbildning som vänder sig till baspersonal. En plattform för samlad myndighetsinformation som riktar sig till verksamheten lyfts också. Många använder sig av Senior Alert och därför föreslås också att Livsmedelsverket genom denna plattform skulle kunna nå ut med råd.

Spridning

Många upplever att Livsmedelsverket har massor av bra material men att alla inte vet om att det finns. Därför efterfrågas mer riktad kommunikation och ökad synlighet när det kommer ny information, verktyg eller riktlinjer. Förslaget flera har är ett digitalt utskick med fokus på vård- och omsorg, dels som skickas ut till alla kommuner, dels med möjlighet för personal att prenumerera direkt på. Även föreläsningar på äldreboenden efterfrågas.

Alla svar är överlämnade till Livsmedelsverket i anonymiserad form och kommer att tas i beaktande i regeringsuppdraget att sammanställa och sprida kunskap om mat och måltiders betydelse för att motverka ohälsa hos äldre personer[3].

Del 5 – Socialstyrelsens kunskapsstöd

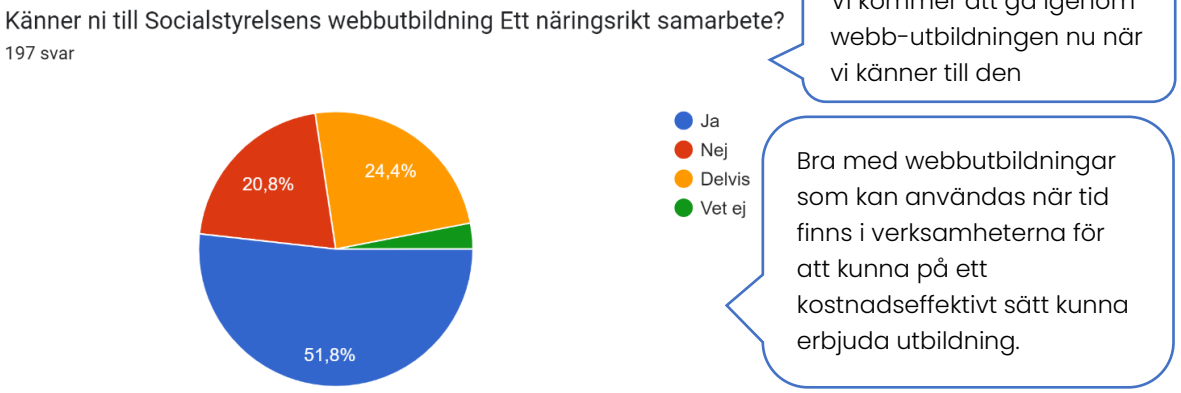

Merparten av kommunerna känner till Socialstyrelsens utbildning Ett näringsrikt samarbete[4], som Socialstyrelsen lanserade 2022. Flera av de som inte kände till den innan de tog del av enkäten uppger att de nu kommer titta vidare på om den kan användas i verksamheten.

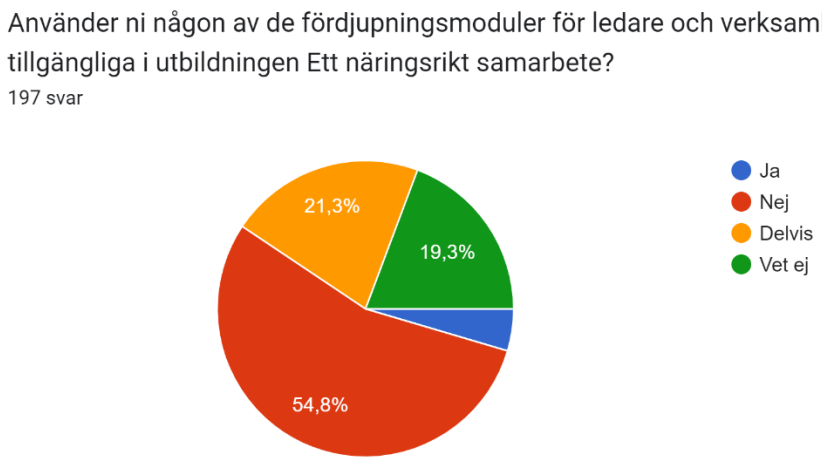

[3] https://www.livsmedelsverket.se/om-oss/regeringsuppdrag/regeringsuppdrag-fran-socialdepartementet-uppdrag-om-mat-och-maltider-for-aldre-personer

[4] https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/aldre/undernaring-hos-aldre-personer/utbildningar/

Även om de flesta känner till utbildningen uppger endast 4,6 % att de använder sig av någon fördjupningsmodul.

På vilket sätt är Socialstyrelsens kunskapsstöd ett stöd i er verksamhet?

- Kunskap, vägledning och råd
- Ligger till grund vid framtagande av rutiner och riktlinjer
- Utbildning
- För att skapa diskussion mellan yrkesgrupper
- Stöd i att arbeta patientsäkert

Hur skulle Socialstyrelsen som myndighet kunna erbjuda ett ännu bättre stöd för ert arbete mot undernäring hos äldre?

- Utbildning – utbildningar anpassade efter yrkesgrupp samt på lättare svenska
- Samarbete med DRF, t.ex. om kostråd vid olika sjukdomar
- Utbildning och information för äldre
- Tydligare krav och riktlinjer. Måltider för äldre i ordinärt boende är en gråzon i socialtjänstlagen. Måltider kan vara del av medicinsk behandling för att förebygga undernäring.
- Riktade medel för att arbeta preventivt mot undernäring och andra föreskrifter
- Verktyg – ekonomiska kalkyler med räkneexempel på kostnader och sparpotential, digitalt forum, mallar/checklistor för rutiner, underlätta arbetet med att inhämta statistik
- Enklare sökfunktioner på hemsidan

Även här efterfrågas spridning, många vet inte vad som finns att ta del av från Socialstyrelsen. Det efterfrågas att Socialstyrelsen belyser ämnet årligen för att höja kontinuiteten. Det skulle också vara uppskattat med samlade informationsutskick såsom nyhetsbrev riktat till omsorgen där man lyfter information och uppdateringar.

Slutligen är det många som lyfter att Socialstyrelsen redan har mycket bra material, de som inte redan använder det vill bli bättre på att göra det. "Materialet är redan väldigt bra. Utmaningen är att få tid till detta i verksamheten." En annan lyfter att det som behövs är en ledning som beslutar om att lägga tid och resurser på det.

Alla svar är överlämnade till Socialstyrelsen i anonymiserad form.

Del 6 – Utmaningar och goda exempel

I denna del har respondenterna svarat med egna ord och materialet är därmed omfattande. Denna sammanställning presenterar de svar som är oftast förekommande.

Vilka strukturer, processer eller arbetssätt är de viktigaste för att motverka undernäring hos äldre i er kommun?

De flesta svarar att **kunskap och kompetens** hos personalen är viktigast. Kompetensen utvecklas på olika sätt i olika kommuner, bland annat genom kommundietister som

utbildar, externa webutbildningar, framtagna måltidspolicys, recept med nutritionsberäkningar, nätverksträffar för kostombud och riskbedömning i Senior Alert. Något mer som också lyfts av många är **samarbete** och att jobba **teambaserat** runt den äldre, både mellan olika professioner inom kommunen och tillsammans med region och socialtjänst. Flera lyfter även **ledningen** som viktig, dels genom att sätta upp tydliga mål, men också genom uppföljning och återkoppling.

Vilka är de största utmaningarna i er kommun för att minska undernäring hos äldre?

De största **utmaningarna** i kommunerna beskrivs som **kompetens**. Det är svårt att hitta personal med nutritionskunskap, och det är svårt att hitta tid och resurser för att utbilda i verksamheten. Det är dessutom ofta hög personalomsättning, och en utmaning är att få till kontinuerliga utbildningstillfällen för att möta detta. Många upplever också att tidstillgången brister, rutiner hinns inte med och det är svårt att få in uppföljning och utvärdering av arbetet. Tidsbristen gör det också svårt att hinna implementera ny kunskap i verksamheten.

Undernäring börjar ofta i det egna hemmet, det lyfter många i sina svar. Hemtjänstpersonal har inte rätt kunskap, tid och verktyg för att kunna motivera brukare att äta rätt. De upplever kunskapen hos de äldre själva som låg och det saknas ofta tillgång till preventiva insatser att erbjuda, både för att höja kunskapen och för att kunna erbjuda mat med mer näring.

Vilka strukturer, processer eller samarbeten saknar ni i arbetet mot undernäring hos äldre?

På denna fråga har 99 svar inkommit, varav vissa har lyft flera saker. Av dessa uppger:

- 34 % att de saknar tillgång till dietist i den mån de önskar.
- 34 % att de saknar effektiva samarbeten mellan olika yrkesgrupper i kommunen och/eller med regionen, vilket försvårar att arbeta personcentrerat runt den äldre.
- 21 % att det saknas kompetens och/eller utbildning för att höja och upprätthålla kompetens hos personalen.
- 8 % att de saknar tydliga krav och riktlinjer i arbetet mot undernäring.
- 8 % att de saknar olika preventiva åtgärder och lyfter bland annat hälsosamtal, kostinformation till äldre och mötesplatser för de som inte har omsorg.
- 6 % att det viktigaste som saknas är tid och ekonomi för att kunna prioritera och hinna med.
- 5 % att de önskar en mer engagerad och insatt ledning.
- 5 % att de saknar verktyg. Det som efterlyses konkret är ett enkelt verktyg för att mäta nattfasta, att implementera Senior Alert och ett gemensamt system för delad journalföring, plan och samordning över yrkesgrupper.
- 1 % efterlyser beräkningar på vad kommunen kan tjäna på att förebygga undernäring.

Sammanfattning

Två tredjedelar av kommunerna har statistik över undernäring i demensboenden, men endast 20 % för ordinärt boende, vilket visar att tillförlitlig nationell statistik fortfarande saknas. Det har inte skett några stora förändringar jämfört med 2022.

Endast en kommun uppger att de vet vad undernäringen kostar, och har då beräknat kostnaden för näringstillskott. Trots att 95 % arbetar förebyggande, vet endast 3 % vad deras insatser kostar. Många har efterfrågat beräkningar på vad kommunen kan spara på att förebygga undernäring.

De flesta kommuner har rutiner för att förebygga undernäring, men betydligt färre har tid eller resurser att följa upp dem. Dietister är ofta involverade, men tillgången varierar, och 23 % av kommunerna har ingen dietist alls involverad i arbetet mot undernäring.

Livsmedelsverkets riktlinjer används främst för att skapa policys och utbilda personal, men bristande kompetens och brist på tid är stora hinder för att följa riktlinjerna. Digitala utbildningar och tydligare krav efterfrågas.

Socialstyrelsens kunskapsstöd används av få, men fler ser nu möjligheter att implementera det i verksamheten. Utbildning och tydligare riktlinjer efterfrågas även här.

De största utmaningarna i kommunerna är kompetensbrist och tid, vilket påverkar möjligheten att följa rutiner och implementera ny kunskap. Samarbete och kontinuerlig utbildning lyfts som viktiga lösningar.

Slutligen kan vi konstatera att även om många kommuner arbetar aktivt mot undernäring hos äldre så finns det fortfarande mycket kvar att göra. Skillnaderna mellan olika kommuner är stora och för att uppnå bättre jämlikhet över landet förespråkar vi en nationell nollvision mot undernäring hos äldre som en myndighet får i uppdrag att ansvara för. Myndigheten behöver även få förutsättningar att arbeta långsiktigt med uppdraget.

Sara Tenor
Projektledare, Nollvisionen för undernäring hos äldre
sara.tenor@livsmedelsakademin.se